

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА ТА МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО НА МЕНТАЛЬНИСНО-ПСИХОЛОГІЧНЕ ТА ДУХОВНО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНЕ САМОВИЗНАЧЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО СОЦІУМУ

УДК 94(477)»1917/1920»(092)+(045)

Дарина Блохин (Мюнхен)

СУЧАСНИКИ ПРО МИХАЙЛА ГРУШЕВСЬКОГО. (АРХІВНІ МАТЕРІАЛИ)

У статті досліджено спомини сучасників Михайла Грушевського про його наукову і політичну діяльність в роки національно-визвольної боротьби за самостійність України.

Ключові слова: Українська Центральна Рада, Михайло Грушевський, Борис Мартос, Ліга націй, незалежна Україна.

Про роль професора Михайла Грушевського у часи національно-визвольної боротьби за самостійність України, писало уже багато дослідників. Отже, 17 березня 1917 року було створено Українську Центральну Раду, яку очолив професор Михайло Грушевський. Як згадує Борис Мартос⁸ із Полтави, який добре знав Грушевського, він приїхав до Києва з проханням, щоб Грушевський рекомендував йому кілька осіб для керівництва у Полтаві. Грушевський йому

⁸ Борис Мартос (1879-?) – старовинного козацького роду із Полтавщини; визначний український громадський і політичний діяч, педагог, дійсний член НТШ і УВАН.

Будучи студентом тричі сидів у царській тюрмі (допомагав РУП). Активний діяч УСДРП, брав участь у революції 1905 року. У 1910-1913 рр. працював на Волині кооператором, потім на Кубані, а 1913-1917 рр. – інспектором кооперації в Полтавському губ. земстві. З 1917 – член Центральної і Малої Ради; у 1918 – голова управи Всеукраїнського Кооперативного Комітету; з 1919 р. – міністр Фінансів і голова Ради Міністрів Директорії УНР.

З 1920 р. на еміграції в Німеччині й Чехо-Словаччині, один із організаторів, доцент, а потім професор Української Господарської Академії в Подебрадах, згодом УТГ і його директор (1936-1938), в 1945-1949 – один із засновників і ректор Української Високої Школи в Мюнхені, в 1954-1956 – голова, 1956-1957 – заступник голови, а в 1957-1958 – секретар Наукової Ради Інституту вивчення СРСР у Мюнхені. Згодом переїхав до США. Праці: «Теорія кооперації» (1924), «Кооперативна ревізія (1927). «Lealimites du developpement de la Coopération des Consommateurs» (1935), «La classification des Soc. Cooperation» (1936) та ін.

відповів: «Не тільки нікого Вам не дам, але й Вас самих реквіруємо, у нас не хватає людей» [1, с. 74]. І далі він характеризує М. Грушевського: «Сміло можна ствердити, що найбільш популярною особою в той час, був М. Грушевський не тільки, як голова Центральної Ради (ЦР), а як особа: професор, дослідник, автор монументального твору й цілого ряду статей. Сам зовнішній вигляд ще не старої, бадьорої, а разом з тим поважної людини з довгою, сивою бородою й проникливими, розумними очима, викликав у кожного пошану до нього. Коли він з'являвся на Всеукраїнські з'їзди з вітаннями від Центральної Ради, його зустрічали оваціями і обирали почесним головою. В українських часописах можна було часто бачити його фотографію... Ерудиція, ознайомленість із західноєвропейським політичним життям і природні здібності ставили його значно вище багатьох тодішніх наших громадських діячів і політиків. Недаром ЦР обрала його... своїм головою, і він займав цей пост аж до кінця існування ЦР... Спокійно, але авторитетно керував він засіданнями Ради. Як учасник, можу засвідчити, що на засіданнях ЦР був такий порядок, яким не завжди можуть похвалитися західні парламенти. Я не пригадую, щоб хтось із членів ЦР, в запалі полеміки, дозволив собі грубий або образливий вираз, щоб перебивали криком промовця, не пригадую випадку парламентарної обструкції... я міг йому закинути його поблажливість до промовців, що говорили занадто довго, часом відходячи від теми, повторюючи сказане іншими» [1, с. 74-75].

До складу ЦР входили представники багатьох партій, які мали свої різні думки, були і розходження, але він вмів їх полагодити, виступаючи в ролі посередника. Підтвердженням цього було те, що на протязі нецілого року було прийнято чотири Універсали, за які голосували однодушно всі українці – члени Центральної Ради. Це відноситься і до прийняття постанов, законів тощо.

Дехто із публіцистів закидав йому, що ЦР «нічого не робила, що партії гризлися» і т. д. Але це не так, бо ЦР прийняла: Статут вищого Управління України, Закон про українські гроші, генеральний Суд, Закон про монополії, Закон про громадянство Української Народної Республіки, земельний закон, Українську Конституцію тощо.

Як пише Борис Мартов: «Одного разу я випадково попав на засідання Комісії де розроблявся проект Конституції України як Самостійної Держави. Я був здивований, коли почув, що він не є правником, а почував наших правників, членів Комісії, що свого часу студювали державне право, але «русское», себто монархічне, а він, історик, знав, які зміни в державний лад має внести революція, та й жив він довший час в умовах західнього, хоч і не республіканського, бодай конституційного ладу» [1, с. 76].

Ніхто в той час не користувався таким впливом і авторитетом, як Михайло Грушевський. Це визнавав професор Дмитро Дорошенко: «...ніхто в даний момент не підходив для ролі національного вождя, як Грушевський; ніхто навіть і рівнятися не міг із ним щодо загально-признаного авторитету і пошани, якою оточувало його все українське громадянство» [2, с. 76].

Грушевський був переконаний і, як послідовний демократ, не намагався бути диктатором чи вождем. Він разом із своїми членами Центральної Ради та українським народом ішов до одної мети – здійснення на національних і соціальних прагнень народу. Це виявилось у одноголосному прийнятті I-го Універсалу Центральною Радою і тим бурхливим ентузіазмом українського народу, який зустрів цей Універсал. Цей духовний зв'язок між Центральною Радою і її головою та українським народом, залишався на протязі всього 1917 року. Особливо він виявився під час виборів до Всеросійських Установчих Зборів, в кінці листопада й на початку грудня 1917 року, коли українські партії, що входили до ЦР, особливо соціалістичні, одержали велику перевагу там, де українці складали великий відсоток населення (наприклад, за даними Дорошенка – 70,2% на Київщині; Історія України. – Т. I. – С. 212).

Михайло Грушевський находив час і для на написання статей, брошур на актуальні теми, як «Хто такі українці», «Чого хочуть українці?» та ін. та статей про деморалізацію та створення народної міліції. Борис Мартов писав, що головуючи в Раді, Грушевський одночасно правив свої статті.

Часто можна чути нарікання на ЦР, що вона IV-м Універсалом нібито «демобілізувала» армію, бо соціалісти «мріяли» про «якусь народну міліцію». Але це якесь непорозуміння, бо, по-перше, у

IV-му Універсалі не було проголошено про негайне проведення демобілізації, але зазначено, що армія буде демобілізуватися після закінчення війни, а в той час потрібно «не жалуючи життя, боронити добробут і свободу» від «большовиків та інших напасників». По-друге, створення народної міліції передбачалося аж після закінчення воєнних дій. Багато хто і тоді і тепер не розуміють способу поступового переходу від армії до народної поліції. Тому Грушевський в своїх статтях пояснював: «Нормальною формою охорони для держави, демократичної є всенародна міліція.... Але.... при тій дезорганізації, яку ми маємо всередині і при тих небезпеках, які чигають на нас з усіх сторін навколо – міліційна служба нас не забезпечить від спекуляцій на нашу слабкість, і нам якийсь час буде доконче потрібна, хоч невеличка, але добра, тверда, дисциплінована армія.... таким чином постійна армія є у нас інститутом переходовим, тимчасовим..., його існування буде тим коротше, чим краще сповнить він свої завдання». Далі він пише про принцип створення демократичної армії, що робить із вояка не «бездушного манекена, а національного борця, не за напасть, не за страх, а за совість» [3, с. 104-105].

І в інших статтях Михайло Грушевський накреслював перспективи української державності, план державного зміцнення, культурного і господарського розвитку Самостійної України [3, с. 69-110].

Необхідно звернути увагу, що те, що деякі дослідники говорять, що діячі ЦР «думали виключно про соціалізм», помиляються, бо при уважному читанні праць Михайла Грушевського необхідно розрізняти «соціалізм» від «соціального ладу», «соціальних реформ», «соціальних здобутків» або «націоналізації» окремих галузей народного господарства. Так, Грушевський переймався ідеями соціалізму, але не ленінського типу. Його політичні погляди наближались до поглядів англійських або скандинавських соціалістів, які проводять соціальні реформи, а соціалізм відкладають до того часу, коли буде для того відповідний ґрунт.

Що хотів Михайло Грушевський, що хотіла Центральна Рада? Вони творили «Нову Україну», «Велику Україну». Грушевський відповідь сформулював так: «Громадянство, нарід наш неповинні занадто оmaterіалізуватись, обміщанитись, дійти до занедбання

духовних і соціальних завдань і обов'язків... для того, щоб підняти наш добробут нашого народу й дати йому кращу матеріальну культуру, шкода тої крові й жертв, котрі зроблено для визволення України... [3, с. 85]. «Коли хочу для України й економічної сили й мілітарної, й культурно-інтелектуальної, то для того тільки, щоб була вповні осягнена й забезпечена можливість того морально-соціального розвитку, про котрий я говорив» [3, с. 87]. Ось це і є зміст політики Михайла Грушевського.

Як описує його сучасник Борис Мартос, Грушевський був завжди живий, бадьорий, поважно-усміхнений. Але після нападу армій Муравйова на Київ, із великою кількісно переважаючою армією, це був не той Михайло Сергійович, в очах у нього перестали грати іскорки. Більшовики навмисно збомбардували будинок запальними бомбами, де він жив: згоріли його всі наукові матеріали, вислід багатолітньої праці, всього «передуманого й перестражданого за останні роки, – як він писав, – найтяжчі й найзначніші роки»; його стару матір «півживою винесли з пожегу, і вона за кілька днів померла від сих страшних зворушень і потрясінь» [3, с. 56].

Михайло Грушевський змушений був покинути Київ, хоч незадовго повернувся назад, але... з німцями. Непевність становища, товарообмін з Німеччиною виявився, як тоді казали, «товарообманом». Німці ставили нові і нові вимоги, а самі нічого не давали. Уряд Голубовича був не в силі опанувати ситуацію і робив помилки. Грушевський прикладав сили, щоб допомогти, сам їздив на переговори з німецьким послом, але нічого не міг добитися. Він пропонує вислати делегатів від українських соціалістичних партій за кордон для нав'язання відносин із тодішніми соціалістичними партіями, але цю пропозицію відхилено, то коли і посилали на конференцію у Париж по два делегати від соціал-демократів та соціал-революціонерів, то Грушевського між ними не було. Михайло Грушевський відчув негативне відношення Директорії, уряду і навіть партії до нього. У нього через це розвивається депресія і навіть манія переслідування. Він навіть доповів Делегації Української Партії соціалістів-революціонерів, що його хочуть зробити «нешкідливим для Директорії на Україні (включно до різних планів фізичного усунення)» [3, с. 158].

Наприкінці лютого 1919 року Михайло Грушевський виїхав за кордон. Про свою роботу він писав Голові федерації українців Мирославу Січинському 23 серпня 1919 року так: «Шестий місяць виїхав я за кордон, щоб працювати на поправу нашого міжнародного становища, підірваного вигадками Поляків і Росіян та погіршеннями нашої дипломатії. Прожив два місяці в Празі, півтора в Парижі, потім був на Інтернаціональній конференції в Люцерні (Австрія. – Д. Б.). Приїхав трохи спочити, і з осені хочу продовжити роботу в зв'язках з Інтернаціоналом соціалістичною і радикальною пресою в Парижі, в Швейцарії, в Англії. Кликали мене земляки прибути до Америки і коли час дозволить хотів би зробити се... американські Українці можуть зараз відіграти дуже важливу роль... Взагалі життє, українське останніх літ пішло дуже розбіжними дорогами, і се при недокладній інформованості і не досить обережнім відношенню до чужої думки і тих обставин, які нею кермують... як відносини між Галичиною і Українцями Східними... Як Ви може знаєте, в Східній Україні від початку революції провід взяли соціалістичні партії, за котрими йшло й селянство, особливо за соціалістами революціонерами. Стаючи завсіди на ґрунті селянських інтересів, і їх провідництва, і я через те йшов разом з соціалістами революціонерами, хоч з огляду на свою позицію позістав ся формально безпартійним. Нині обидві партії – соціалісти революціонери і соціалісти демократи – працюють в тісному контакті, і я принципіально стою за єдину соціалістичну українську партію, бо реальна різниця між соціалістами проходить не по відмінам програм, а по питанням тактики. Старався я у моїй подорожі установити тісніші зв'язки між соціалістичними групами малих народів Східної Європи і відновити старі зв'язки, які існували раніше... а також між сими народами і народами Західної Європи, взглядно між їх соціалістичними партіями і групами. На сій плятформі організував ся журнал «Л'Європа Оріетале» французькою і англійською мовою. Для підтримки його зав'язали ми комітет Незалежної України з тимчасовим осідком в Парижі; його відозва мала бути післана і Вам, не знаю, чи Ви дістали? Коли Ліга націй осяде в Женеві, треба буде центр нашої діяльності перенести туди... Українців в Празі є зараз багато, і їх дуже займає справа угорської

України. В сій справі вони і я також мав розмову з Масариком і ріжними особами. За допомогою Українського уряду зав'язалося товариство «Всесвіт» (при місії), яке має вести видавничу і культурну діяльність для угорської України. На останнім побаченню зі мною, Масарик говорив, що просить спуститися на нього – він допильнує, що народна мова і народний елемент буде забезпечений. Сю розмову має продовжувати з ним посол Славинський – я не маю змоги ближше займатися тим, бо виїду. Витаю Вас щиро, Ваш Михайло Грушевський. Нове Место на Мет. 23-8. 1919». (Лист передруковано із журналу «Український історик». – Нью-Йорк – Торонто – Мюнхен. – 1978. – Ч.1-3. – С. 161-162).

Отже, ведучи переговори з різними політичними діячами, Михайло Грушевський бере участь у Міжнародному Кооперативному конгресі в Амстердамі і в Міжнародному Конгресі II-го Інтернаціоналу в Люцерні разом з іншими представниками українських соціал-демократів і соціал-революціонерів. Тут йому вдалося піднести питання і провести постанову Конгресу про право на політичну самостійність народів бувшої Росії, в тому числі й України. Ось яка сила переконань і наполегливість Грушевського! Але марні його зусилля: світова політика йде своєю дорогою. Але ця драма його не зламала. Він переходить на наукову працю: засновує у Відні Соціологічний Інститут, згуртовує своїх прихильників і розпочинає працю. Для цього потрібні гроші. Михайло Сергійович звертається до українців Південної Америки, які йому висилають гроші, хоч це мало для реалізації запланованого. Та все-таки Інститут видає кілька праць самого Грушевського українською та французькою мовами, М. Лозинського й П. Христюка та деяких праць, які готовились на базі віденських архівів (дані Бориса Мартоса). Але і тут заздрість деяких українців, не дає йому спокійно працювати. Не шануючи його заслуг, пишуть, до єдиного за кордоном журналу «Воля», різні наклепи, епітети – «грошолуб», містять на нього карикатури, де малюють його поруч з сейфом, на якому намальовано знак доляру. Остання крапля, що переповнила чашу – конфлікт Грушевського з Микитою Шаповалом, який привів до розколу партії українських соціал-революціонерів, що дало змогу журналу «Воля» помістити цю ганебну сатиру на Михайла Грушевського.

Грушевський був сумний і розчарований не тільки в політиці, але й у науці. Але молоді колишні члени Центральної Ради та вчені-історики із Харкова просили його приїхати, обіцяючи йому усі матеріальні блага, щоб поставити на належне місце їхню працю. Та йому друзі наполегливо радили не їхати на Україну, пропонували катедру й ректорство в Українському Вільному Університеті в Празі, а також і катедру в Господарській Академії в Подебрадах; це давало йому повне матеріальне забезпечення, але не давало перспектив для широко поставленої науки. Науковий інтерес і надія принести більшу користь українській справі переважали, і Грушевський поїхав у советську Україну, як писала Леся Українка:

Я на вбогім, сумнім перелозі
Буду сіять барвисті квітки!
Буду сіять квітки на морозі
Буду лить на них сльози гіркі...

Мабуть, так думав Михайло Грушевський, їдучи із Відня до Києва...

Розуміння грандіозного творчого внеску М. С. Грушевського для нас є завданням великої національної ваги. Його спадщина була предметом постійного обстрілу російських і советських істориків та політиків. Твори Грушевського були недоступні в Україні, або були сфальшовані. Однак усі його праці є невід'ємною частиною історії нашого духовного розвитку і тому заслуговують на велику увагу. Про Грушевського писали, пишуть у значній мірі настроєво.

Величезною заслугою Грушевського є те, що він, як вчений, виробив свою схему Історії Східної Європи й сміливо протиставив її традиційно російській. Але залишається ще детальніше простежити, як він цю свою схему застосував в усвідомленні величезного історичного матеріалу. Не маємо підстав сумніватися, що так звана державницька школа має за собою великі заслуги в історичних студіях. Поодинокі методологічні ідеї у різних працях Грушевського потребують ще ґрунтовного перегляду.

Відрадно, що і в Росії наші українці займаються дослідженнями архівних матеріалів про Грушевського, які кинуть світло на правдиве розуміння політики і науки вченого. Серед них хочу відзначити дослідження казанських, московських архівів Грушевського дослідником п. Євгеном Савенком, головою українського товариства

«Вербиченька» в Татарстані, який подав свої дослідження у статті «Грушевський у Казані (1915-1916)» за матеріалами архівів і презентував на Міжнародній конференції в Мюнхені «Німецько-українського наукового Об'єднання імені професора Ю. Блохіна» (8-10 квітня 2016 р.) на тему «Українська наука в світовому контексті» [4, с. 285-289]. Дослідження архівів Михайла Грушевського відкриють нові сторінки його життя і творчості та стануть ґрунтом для аналізу дослідів усього того, що залишив він у скарбниці української науки та історії.

Я б кинула грікі слова українській еміграції, що не зуміла створити відповідні умови для праці цього великого патріота, науковця і й політичного діяча. Напевно, в силу свого низького наукового рівня і заздрості, не навчилися і в наш час шанувати жертвовну працю людей, які часто розчаровані, як Михайло Грушевський. Тож, єднаймося, будьмо сильними, вольовими, небайдужими, чесними і щирими, любім себе і інших, і нас будуть поважати інші держави.

Джерела та література

1. Мартос Б. М. Грушевський, яким я його знав // Український історик – Мюнхен – Нью Йорк, 1966. – Ч. 1-2 (9-10). – С. 73-81.
2. Дорошенко Д. Історія України, 1955. – 2-е вид. – Т. I. – Т. II.
3. Грушевський М. Вибрані праці видано з нагоди 25-річчя з дня його смерті (1934-1959) / М. Галій. – Нью-Йорк : Гол. Управи ОУРДП в США, 1960. – С. 7-30.
4. Савенко Євген. Грушевський у Казані (1915-1916). За матеріалами архівів. // Науковий збірник НУНО. Матеріали Міжнародної наукової конференції «Українська наука у світовому контексті». – Мюнхен, 2016. – Т. 9. – 450 с.

Блохин Дарья (Мюнхен)

СОВРЕМЕННОКИ О МИХАИЛЕ ГРУШЕВСКОМ.
(АРХИВНЫЕ МАТЕРИАЛЫ)

В статье исследованы воспоминания современников Михаила Грушевского о его научной и политической деятельности в годы национально-освободительного движения за независимость Украины.

Ключевые слова: *Украинская Центральная Рада, Михаил Грушевский, Борис Мартос, Лига наций, независимая Украина.*

Daryna Blochin (Munich)

MICHAJLO HRUSHEVSKYJ CONTEMPORARYES ABOUT HIM.
(ARCHIVAL MATERIALS)

In article author displays memories of contemporaries, about scientific and political activity of Michajlo Hrushevskyj, during national liberation movement for independents in Ukraine.

Key words: *Ukrainian central parliament, Mikhajlo Hrushevskyj, Boris Martos, League of Nations, Independent Ukraine.*